

ХРИСТО ПОПОВ (1865 – 1945) ОТ ДОЛНА ОРЯХОВИЦА И НЕГОВАТА ПРОСВЕТИТЕЛСКА ДЕЙНОСТ

Росина Данкова

Краеведската дейност, свързана с дейността на проф. Николай Ковачев, непрекъснато се разширява и това изисква въвеждането в нейния обхват на нови заслужили българи. Такъв е Христо Попов (1865 – 1945). Той е роден в Долна Оряховица (Великотърновско). Половината от своя живот (40 г.) посвещава на учителската професия. С много любов и всеотдайност той учи своите ученици като възпитава в тях нравствени добродетели в духа на Българското възраждане - родолюбие, стремеж към истината и доброто. През 1888 г. издава учебник “Начална практическа граматика за 3-то и 4-то отделение”, а през 1896 г. става сътрудник на редица педагогически списания.

Като учител Христо Попов изгражда ценностно отношение и ценностна мотивация към родния език като средство, чрез което се възпроизвежда, съхранява и развива българската култура и оказва влияние върху други култури. В тази връзка той отбелязва: “Чрез езика си един народ присажда своята си цивилизация”. Но по-нататък предупреждава, че в едно по-далечно бъдеще “има опасност... народите да се колонизират в масата на лингвистическия завоевател”. Външната и вътрешната действителност на речевата ситуация обуславя реалното битие (граматично) на езика. Затова “колониизирането” на езика от “лингвистическия завоевател” руши автентичното езиково битие, а следователно и идентичността на даден народ. Все пак езикът на един народ е дом на неговото битие и разкрива неговото екзистенциално битие, вкоренено в историята му. Тук Хр. Попов проявява особена далновидност, по отношение на тоталитарния начин на мислене, който налага определени езикови шаблони и иска да предпази своите съотечественици от тях. За изграждането на такъв “новоезик” (Nowspeech) в тоталитарното общество пише Дж.Оруел в “1984”.

Христо Попов има трайни интереси в областта на литературата и поезията (сам пише стихове) и успешно сътрудничи на списанията “Светлина”, “Просвета” и др. В своята литературна дейност той отстоява определени нравствени добродетели и преди всичко скромността, чувството за дълг, честността и благочестието. Благочестив е този, който почита висшите добродетели. Научното знание също мотивира благочестието. Добродетелта като устойчива насоченост на волята към благобитие формира самото ценностно битие на доброто като Истина в изкуството. Ако добродетелта е “онова, което истински приляга на всяко състояние” (Гьоте), то според Хр. Попов не само изкуството, но и образованието трябва да допринасят за формиране на добродетели у човека. Ето защо образователните ценности трябва действително да стимулират доброто, истината и красотата. Като ценности те стоят и в основата на научното творчество.

Като кореспондент на в. “Варненска поща” Хр. Попов води рубриката “Из науката и живота”. Макар неговите дописки да имат научно-популярен характер те формират определено ценностно отношение към знанието. Той се стреми да обхване водещите проблемни области от развитието на науката – от най-новите открития в астрономията, физиката, химията и биологията до идеите за същността на човека, целта и смисъла на неговия живот. В тях личи стремежът му не само да образова своите читатели, но и да очертае значимите насоки на развитие на науката, да пробуди съответна нравствена мотивация на съответни научни занимания. Като организирано според принципи знание в неговата цялост (И. Кант), науката е призвана да освободи човека, да разкрие възможните пътища за познаване на истината и методите за нейното постигане, да направи ясна целта на човешкото познание. Ето защо Хр. Попов възлага особени надежди на знанието за науката (episteme).

Интерес представляват природонаучните схващания¹ на Хр. Попов, които имат за своя методологична основа натурфилософските му светогледни убеждения. Учителят Хр. Попов живо се интересува от философията и науката, но отдава предпочитание на натурфилософията. Макар да е добре запознат с историята на философията (това се вижда от старателните конспекти които е правил върху прочетените от него философски произведения), той

плаща известен данък на увлечението си по модния за онова време окултизъм. Но въпреки тези свои увлечения, Хр.Попов не може да бъде причислен към неговите последователи.

От избора на проблемните области (в развитието на науката, върху които съсредоточава вниманието си човек) зависи и интересът към ценностния аспект на научните открития, т.е. тяхната приложимост в образованието. Хр.Попов е привърженик на новите прогресивни научни идеи, които според него ще допринесат за усъвършенстването на човешкото познание и нравствената мотивация в процеса на образованието (и самообразованието). В този смисъл той се явява противник на догматизма и ценител на свободомислието в науката. Защото само свободният дух може безкористно да се стреми към истината като битие на свободата. В онтологичен план свободата като битие е среда и условие за придобиване на нова свобода. В това отношение Хр. Попов вижда в науката не само среда и условие, но цел и средство за придобиване на нова свобода.

Интересно е, че Хр.Попов отчита необходимата връзка между философията и науката (която и днес не е загубила своята актуалност) и нейното значение за формиране на правилен научен светоглед. В XX век е налице процес на все по-тясно взаимодействие между развитието на науката и развитието на философията. Този факт не избягва от вниманието на учителя Хр.Попов, за което свидетелстват неговите журналистически опити да обясни някои научни открития от позициите на определен светоглед. Макар да не е успял да се издигне до теоретическа рефлексия и да обясни причините и необходимостта от интеграция между философията и науката, в своите дописки той показва добра осведоменост по различни въпроси, свързани с развитието на науката и философията. В тях личи стремеж към задълбочено осмисляне на същността, смисъла и ценностната мотивация на човешкото познание при постигане на истината като **съществена цел** на процеса на обучение. Ценността като **същност** (а не като свойство, както някои марксистически-ленински твърдят) създава условия за съпреживяване (и възпроизвеждане) на нейното битие в зависимост от стремежа и целите, които си поставя човек. На висшите цели съответстват и висши ценности. Ценностното битие (битието на ценностите) обуславя именно йерархията на ценностите, които в образованието

имат решаващо значение. Ценността на битието (и битието като ценност) в образованието Хр.Попов вижда в истината и науката (като битие на истината като ценност).

Учителят Христо Попов е будна и търсеца личност, която се стреми да обхване върховете на човешкото познание, да открие закономерностите, които го движат. И макар че трудно можем да кажем, че е успял да изгради цялостна научна картина за света, все пак със сигурност можем да твърдим, че той е страстен популяризатор на новите идеи в науката и философията. Именно тук се крие и една от неговите заслуги като учител. По пътя на самообразованието той усвоява не само ученията на най-видните мислители в историята на философията, но и новите достижения на частните науки. На тази основа Хр.Попов изгражда своята житейска морална философия: **“На кантаря ще сложиш тежината на тялото си, а в делата си ще вложиш нравствената си сила”**², която реализира и в самия процес на обучение.

В нравственото самоусъвършенстване Хр.Попов вижда една от основните цели на човешкия живот, която му придава смисъл и ценност. Ето защо **“умният човек, отбелязва той - не се сърди за посочваните грешки, понеже работи за изправлението си; безумният се вбесява, защото върви към падението си.”**³ Именно постоянното нравствено самоусъвършенстване, развитието на творческите си способности и мислене все повече доближава човека до истината като битийстване (т.е. начин на битие). Истински нравственият (хармоничен) живот на човека трябва да има за основа истината (и правдата): **“Правдата и силата са двата полюса... По средата вече се редят компромисите.”**⁴ Учителят трябва да е образец за честен и достоен живот.

Знанието за нравствените норми като добродетели на практическия разум, според Хр.Попов, позволява на човека да направи своя избор: **“Не можеш едновременно да служиш на двама господари. Не можеш едновременно да служиш Богу и мамону.”**⁵ Нравственият избор на доброто е истинната основа на човешкия живот и ценностна мотивация на познанието. Това изисква човек да бъде искрен към себе си и безкористен в отношенията си с хората. Тази своя философия Хр.Попов нарича **“Дребна философия”**, с което ни най-малко не умаловажава значението на философията като **любомъдрие** (т.е. естествената метафизична способ-

ност на човешкия разум), а иска да подчертае приложно-житейския ѝ характер. Философията е призвана не само да усъвършенства нравите и характера на човека, а и да разкрие съществените цели на човешкия разум. В нея можем да открием определено сходство с възрожденския ентузиазъм на д-р Петър Берон, който в “Рибен буквар” поучава малките ученици с редица мъдрости, изказани от древногръцките философи. В това отношение Хр. Попов безспорно се явява продължител на възрожденските ни традиции в областта на образованието (и самообразованието), като съсредоточава вниманието си върху необходимото единство на нравственост, знание и истина. Това създава ценностно-мотивационната основа на образователния процес.

В своите статии в сп. “Училищен преглед” и сп. “Учител” Христо Попов обосновава възгледите си за образованието като процес, в който учителят трябва да е образец на знание и добродетел. Само по такъв начин обучението се превръща в ефективно средство за изграждането на мислещи и добросъвестни творчески личности. Тук той се проявява като грижовен и любящ своите ученици учител. За него знанието, което се преподава (на децата) трябва да бъде съчетано не само с умението да се поднесе в разбираема форма, но и да възпитава съответни нравствени добродетели. Неговите нравствено-педагогически схващания имат ценностна ориентация, свързана с пробуждането и развитието на високи нравствени качества у учениците - знанието не като самоцел, а знание, имащо за основа доброто. Доброто е мотивационната основа на истинното познание и на непосредствено свързания с него процес на възпитание. Без доброто (като мотив и цел на поведението) не само че не е възможно постигането на истината, но и на съответен възпитателен ефект. Ето защо учителят Хр. Попов отстоява идеята, че у учениците трябва да се изградят нравствени добродетели още от най-ранна възраст. Това ще спомогне за тяхната бъдеща изява като свободни творчески личности.

Интерес представлява схващането на Хр. Попов за нравственото възпитание на ученика посредством пробуждане на любов към природата. Нещо повече, “природните явления, пише той, създават в него начатък на първите разсъдъци.”⁶ Педагогическият усет на Хр. Попов му подсказва как може да се стимулира творческото мислене на учениците посредством ценностно-екологич-

на мотивация в отношението към природата. Като педагог, той с особено внимание се докосва до детската душа. Тъй като за детето играта е съкровена и истинска реалност, в нея то изявява изцяло своята същност. Според Хр.Попов децата трябва да се възпитават именно най-вече в играта и чрез нея да се пробуди интерес към природата, а също така естетически и нравствен мотив в отношението към природата. В тази връзка идеята на Хр.Попов за учредяване на ученически дружества за опазване на природата и до днес не е загубила своята актуалност. Може да се каже, че в условията на създалата се екологическа ситуация (противоречието между човека и природата – земна и космична) подобна идея има определен евристичен заряд.

Като една от положителните страни в изграждането на тези дружества Хр.Попов посочва, че те **“приучват на нравствено смирение своите членове, отговорност”, “убиват в тях грубостта и лошите пороци”**⁷. Това от своя страна ще допринесе и за правилното отношение към природата, за нейното опазване и облагородяване:” ...и колкото повече свързваме систематическото обучение с природата - пише той, толкова повече даваме на децата морална сила за покровителство.⁸ Тук откриваме една определена ценностно-екологическа ориентация в обучението и възпитанието на учениците, която той успешно прокарва. Такъв тип екологическо мислене свидетелства за добра информираност в областта на новите постижения на частните науки и философията. Ето защо с основание може да се каже, че в своята педагогическа дейност Хр.Попов успешно реализира (на определено равнище) природонаучните и философските си схващания.

Една от целите на учебно-преподавателската дейност е възпитанието на **“любов у децата към запазване на природата, в недрата на която те ще преживеят бъдещето си”**⁹. Хр.Попов всъщност цели да ги приучи на екологически-целесъобразно отношение към природата. То може да стане основа на изграждането на една екологическа ценностна система, обуславяща съответен светоглед и нравственост. Тъй като у децата, според него, преобладава инстинктът към разрушение, който се проявява в безсърдечното им общуване с животните, то е необходимо съзнателно възпитание на грижовно отношение към тях.

Учителят Хр.Попов обръща особено внимание на **методите**

за възпитание на учениците. Основна цел на образованието (и свързаното с него възпитание) трябва да бъде изграждането на мислещи и творчески личности. Той остро порицава механичното възпроизвеждане на учебния материал - **“зубристиката”**. Това води до обезличаване на подрастващите **“и в края на краищата, пише той, бихме имали автомати с шаблони, бъбрици на цели страници, истории, имена и дати, формули и изводи, но не в положение да схванат дълбоко, да преценят и по свои вътрешни прийоми да направят аналитико-синтез на първия срещнат в живота проблем.”**¹⁰ И тук отново откриваме един високо-нравствен идеал, от който се ръководи Хр.Попов в своята педагогическа дейност.

Познаването същността (и ценността) на нещата (постигането на истината за тях) е възможно само върху основата на **свободата** като висша ценност. В този смисъл истината като ценност е условие и среда за постигане на нова свобода. А последната от своя страна е условие за придобиване на нова истина. Тук безспорно се осъществява необходимото ценностно единство на нравственост и познание. Едното не може без другото. По този повод Хр.Попов отбелязва: **“Така също една мисъл, едно знание не може да се наложи с очаквани резултати, ако няма естествена подготвена почва в даден индивид, не само зубристично да я възприема, но в него да образува цял процес от вътрешно раздвижване на душевните му сили. За да даде отпечатък в централното място - индивидуалната съкровищница, от гдето израства и се оформява истинска творческа човешка фигура.”**¹¹ Грубото насилие върху индивидуалното развитие на човека носи в себе си заряд с късно обратен ефект. Всяко насилие над човешката индивидуалност е отнемане на нейната свобода и уникалност, което довежда не само до деградацията и обезличаването ѝ, но и до деградацията и деморализацията на самия образователен процес. Образователната система, според Хр.Попов, трябва да бъде организирана така, че да стимулира именно творческите индивидуални способности на учениците.

Ценностните основания на образователния процес се изразяват в стимулирането на творческо мислене у учениците в съответствие със **съществените цели на човешкия разум**, изграждането на определена житейска (нравствена) позиция у тях, която

ще улесни съответен нравствен избор. Във връзка с това Хр. Попов пише: “Желателно е по-малко “зубристика”, повече внимание и съпътствие в душевното развитие на индивида, повече съкращения на непотребния в живота “научен баласт”, повече свободно време за физическо възпитание на младото поколение.”¹² В това отношение може да се каже, че ако днес се полагат специални усилия за физическото усъвършенстване на учениците, то “зубристиката” не е избегната (а напротив - дори стимулирана).

Нравствените ценности, които утвърждава Хр. Попов като условие, среда и цел на образованието (и свързаното с него възпитание на учениците) свидетелстват за неговите високи изисквания към педагогическата дейност на българския учител. “Съвременният учител, пише Хр. Попов, не е нищо друго освен елементарен енциклопедист... На учителя е присъщо да бъде организатор.”¹³ За Хр. Попов самият образователен процес е необходимо свързан с естествения стремеж към истината и самоусъвършенстването на учителя. В противен случай българският учител не ще може ефективно да изпълнява функциите си на възпитател, създател на нравствени ценности и преподавател.

С основание може да се каже, че Хр. Попов сам е образец на такъв учител и с това още повече утвърждава защитаваните от него нравствени ценности в образованието.

Вместо заключение ще приведем някои мисли на Хр. Попов, които разкриват неговата философия на образованието и мотивират педагогическата му дейност:

“Не се радвай, кога други те издигат... Готви се за падане. Издигай се сам, но не със слава, а с дела.”

“Човек със слава, но без дела прилича на оголено дърво без листа, без плод.”

“Вятър шуми в листата, но дия не оставя. Празнословецът гълмоли в обществото, но резултат няма.”

“Сократовата философия “Познай себе си” още дълги векове ще виси повелително над човека и едва ли някога човекът би опознал сам себе си в пълния смисъл на тая дума или ще си остане загадка завинаги.”

“И човекът на Земята, представляващ дори милионна частица от едничка само планета, се стреми да проникне, да проучи необятната бездна на мировото пространство, дори да стигне до

Твореца, да го види и тогава да повярва.”

Тези схващания на Христо Попов красноречиво говорят за стремежа му да формира определено възвишено (ценностно) отношение към човека (като нравствено същество) и Космоса. Познавайки себе си, човек се оглежда в ближния си като морал и в необятната Вселена като неутолим стремеж към истината.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Д а н к о в а, Р. Природонаучни и нравствено-педагогически схващания на Христо Попов. – В: Ж и в о т, отдаден на своя народ. В.Търново, 1985, 73–78.
2. П о п о в, Хр. Дребна философия. – В а р н е н с к а поща, 1938, бр.7103.
3. П а к т а м
4. П о п о в, Хр. Дребна философия. – В а р н е н с к а поща, 1938, бр.7109.
5. П о п о в, Хр. Дребна философия. – В а р н е н с к а поща, 1938, бр.7107.
6. П о п о в, Хр. Ученическите дружества за запазване на птиците, дърветата и полезните животни. – У ч и л и щ е н преглед. 1897, кн.6, с.747.
7. П а к т а м, с.750.
8. П а к т а м, с.750.
9. П а к т а м, с.752.
10. П о п о в, Хр. Трябват ли училищни реформи. Страх за бъдещето на човечеството. Има ли насилническо възпитание. – В а р н е н с к а поща, бр.7891, 10.XII.1940.
11. П а к т а м.
12. П а к т а м.
13. П о п о в, Хр. Училищни аптечки. – У ч и т е л, 1902, кн.II, с.112–113.